Eş Benlik Perspektifinden Yunus Emre'yi Okumak: Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri

Çiğdem AKYÜZ ÖZTOKMAK*

ÖZ

Yunus Emre, XIII. yüzyılın savaşlarla geçen atmosferinde geniş kitlelere umut aşılayan sanatsal üretimleri ile çağdaşı mutasavvıf şairlerin aksine lirizmini, yabancı unsurlardan uzak, Türk dilinin ve kültürün en saf hali ile kurar. Kadim Türk bilgeliğini sufiyane bakış açısıyla birleştirmesi, daha yaşadığı dönemde takipçileri ve taklitçileri olmasını, dahası şöhretinin günümüzde yereli aşarak evrensel bir boyuta ulaşmasını sağlar. Yunus Emre, çağları aşan sanatı ve üslubu ile Türk kültürünün ve yazınının zamansız şahsiyetlerinden biri hâline gelir. Sanatını evreni, insanı, varoluşu ve var edeni idrak etmek üzerine ören Yunus, bu girift kavramların öncesinde kişinin kendi benliğinin farkına varması gerekliliğini kavrar. Eserleri irdelendiğinde Yunus'un bu bakış açısıyla birincil olarak kendine odaklandığı ve kendilik bilinci geliştirdiği görülür. İçine yönelen Yunus, "ete-kemiğe bürünmüş" görünen/bilinen varlığı dışında başka bir varlığı daha olduğunu keşfeder. Modern psikanaliz çalışmalarında bu keşif, "öteki ben" (alter ego), "ikili yansıtma" (double projection) ve "eş benlik" (double) olarak adlandırılır.

İlkel toplulukların ruh, gölge ve aynaya yansıyan görüntüye yükledikleri anlam, bireyin fizik varlığı dışında açıklama ihtiyacı duyduğu ontik bir alanın varlığına işaret eder. Genel olarak "eş benlik" adı altında tanımlanabilecek olan bu kavrayış, modern psikanaliz çalışmalarında kişinin fizik varlığının dışında keşfettiği iç benliğini işaret eder. Eserlerini asırlar önce meydana getiren Yunus Emre'nin de sıklıkla bu fenomene atıflar yaptığı düşünülür. İnsanın kaotik yapısını anlamaya önce kendini tanımakla başlayan Yunus, içindeki öteki benlere yönelir. Yunus Emre'nin insanı merkeze aldığı ancak başka insanlardan bah-

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye
E-posta: cigdemakyuzz@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3749-4692, DOI: 10.32704/erdem.838412
Makale Gönderim Tarihi: 26.02.2020 * Makale Kabul Tarihi: 22.07.2020 * (Sanat ve Edebiyat Mk.)

setmek yerine kendisini eleştirdiği, kendisine öğütler verdiği, kendi aczinin farkında olduğu görülür. Bu felsefesini "bir ben vardır bende benden içeri" deyişi ile özetleyen Yunus, insanın yeryüzünde Tanrı'nın bir parçası olarak var olduğunu ifade eder. Asırlar sonra bilimsel literatüre kazandırılan "eş benlik" kavramı, Yunus'un XIII. yüzyılda insanın kendilik algısına dair geliştirdiği felsefede açıkça gözlemlenir.

Bu çalışmada, Yunus Emre'nin yaşamına ve eserlerine yansıyan temalardan birisi olarak "eş benlik" tespit edilmiş; menkıbevi anlatımlar ve manzumlar irdelenerek konu, "Tanrı zatında eş benlik" ve "kritik eden eş benlik" biçiminde iki alt başlıkta değerlendirilmiştir. Eş benlik perspektifinden Yunus Emre'yi okumak, onu güncel literatür ile ifade etmek anlamını taşır ve insanın kendilik algısına dair geliştirdiği felsefeyi açımlayarak onu anlamaya yaklaştırır. Böylelikle Yunus'un sanatının ve dehasının zamansızlığı vurgulanabilir ve Yunus'un sesinin modern zamana aktarılarak güncellenmesine katkı sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, eş benlik, Tanrı zatında eş benlik, kritik eden eş benlik.

Understanding Yunus Emre From The Double Perspective: There Is An I Further Inside Me

ABSTRACT

Yunus Emre, with his artistic productions, which gives hope to wide masses in the atmosphere of the war with the XIII. century, establishes his lyricism in the purest form of the Turkish language and culture, unlike his contemporary sufi poets. He combined ancient Turkish wisdom with a sufistic point of view that enabled him to have followers and imitators during his lifetime, moreover his fame has reached a universal dimension by transcending the locale. Yunus Emre becomes one of the timeless personalities of Turkish culture and writing with his art and style that goes beyond the ages. Knitting his art on realizing the universe, the human, the existence and the creator, Yunus realizes the need to realize one's own self before these intricate concepts. When his works are examined, it is seen that Yunus focused primarily on himself and developed self-awareness with this perspective. Yunus discovers that there is another being apart from his visible / known entity "covered body with meat and bone" by focusing himself. In modern psychoanalytic work, this discovery is called "the other self" (alter ego), "double projection" and "double self" (double).

The meaning, attributed by primitive communities to the image reflected in the mirror, soul, and shadow indicates the presence of an ontic area that the individual needs explanation other than the presence of physics. This understanding, which can be defined as the common "double", points to the inner self that one has discovered outside of the existence of physics in modern psychoanalytic studies. Yunus Emre, who created his works centuries ago, is often thought to refer to this phenomenon. Yunus, who started by understanding himself first to understand the chaotic structure of human, turns to the other self in inside of himself. It is seen that Yunus Emre took the person to the center but criticized himself, gave advice to himself, and was aware of his own weakness instead of talking about other people. Summarizing this philosophy with the phrase "there is an I further inside me", Yunus states that human exists on earth as part of God. The concept of "double", which was brought to the scientific literature after centuries, is clearly observed in the philosophy of Yunus's philosophy developed by the individual about self-perception in the 13th century.

In this study, as one of the themes reflected on the life and works of Yunus Emre, the "double" was determined; The subject was evaluated in two subtitles, namely "the equity double in God" and "the critical

double" by examining the epic narratives and poems about Yunus's life. Reading Yunus Emre from the "the double" perspective, means expressing him with current literature and explains the philosophy that people have developed about self-perception and thus brings us closer to understanding the timelessness of Yunus's art and genius. This can be emphasized and contributed to updating Yunus's voice by transferring it to modern time.

Keywords: Yunus Emre, the double, equity double in God, critical double.

Giriş

XIII. yüzyılda beyliklerin mücadelesine, dalga dalga gelen Moğol akınlarının eklenmesiyle bir savaş yurduna dönen Anadolu'da, maddi değerlerin yanında manevi değerler de zarar görür.[1] Erk sahiplerinin dahi mevkilerini korumak adına adaletsizliğe başvurduğu bu dönemde, sığınacak bir güç bulamayan Anadolu halkı, dışarıda kaybettiği huzuru, iç dünyasında arar. Bu dönemde bir yandan Anadolu'da yetişen alimler bir yandan Ahmet Yesevi'nin yetiştirdiği kolonizatör Türk dervişleri ve Moğol saldırılarından kaçarak Anadolu'ya göçen sufiler, kendi tariklerince halka Tanrı'nın kudreti, hayırşer, benlikten, bencillikten sıyrılıp Tanrı mevcudiyetinde yok olmak (fena/fenafillah) gibi sufiyane konuları anlatırlar. Tanrı'nın iradesine teslim olmayı öğütleyen bu görüşler, mutsuz ve ümitsiz toplulukları teselli eden bir ışık hüviyeti kazanır. Nitekim bu çağda tasavvuf cereyanı, Ahmediler, Kâzerunlar, Mevlâna âşıkları, Kalenderiler, Haydariler, Babâiler, Câmiler, Alp Erenler, Gaziyan-ı Rumlar gibi pek çok zümre ve bu zümrelerin içlerinden yetişen sufilerle çoğalıp gider (Gölpınarlı 2009: XVII).

XIII. yüzyılda edebi literatür ise daha çok Arap-İran tesirinde, vahdet-i vücut felsefesini[2] aktaran eserlerle gelişir. Dinî akideleri yaymayı amaçlayan bu çalışmalar, halk kitlelerince içerik, dil, üslup ve şekil bakımından yabancı bulunur ve benimsenmez. Halkın asıl ilgi gösterdiği, dinî-millî kahramanlık menkıbelerini anlatan sanatlı söyleyişler olur (Köprülü 2003: 242-243). Eserlerini daha çok Farsça yazan Mevlâna Celaleddin Rumi ve Ahmet Yesevi'nin yolundan giden Hacı Bektaş Veli'nin de tasavvufi verimlerinin duyulduğu bu manevi ve edebi ortamda diğer sufilerin aksine halkın millî zevk ve duyuşuna hitap eden, yabancı unsurlardan uzak, Türk dilini ve ananesini yansıtan bir derviş olarak Yunus Emre belirir.

Yunus Emre'nin hayatı hakkında güvenilir belgeler bulunmamakla birlikte bazı tezkirelerde, menkıbelerle sınırlı anlatımlar mevcuttur. Yaşamının kronolojik verileri günümüze ulaşmasa da (Tatçı 1990: 14; Köprülü 2003: 248; Baykara 2012: 15) daha XIV. yüzyılda Âşık Paşa gibi tarihlerden başlayarak Şakâyık, Tâcü't-Tevârih, Nefahât tercümesi, Künhü'l Ahbâr ve daha sonraki tarih ve hal tercümesi kitaplarında büyük bir mutasavvıf olarak zikredilir (Köprülü 2003: 262-263). Hakkında aktarılan en yaygın anlatı, Bektaşi men-

1 Geniş bilgi için bkz. Jean-Paul, Roux (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi. İstanbul: Kabalcı Yayınları. Eserin 300-302 sayfalarında XIII. yüzyıl Moğolların Anadolu seferi anlatılır.*

2 Geniş bilgi için bkz. Ekrem, Demirli (2012). "Vahdet-i Vücut", İslam *Ansiklopedisi. C.*42: İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 431-435.

kıbesidir. Bu menkıbeye göre Yunus Emre, buğday istemek için geldiği Hacı Bektaş Veli'nin dergahında kendisine teklif edilen nefesi önce reddedip sonra pişmanlıkla kabul eder ve Hacı Bektaş Veli tarafından Tapduk Emre'nin irşadına gönderilir. Tapduk Emre, Yunus'u dergâhın odunculuğuna tayin eder ve bu görevi kırk yıl yerine getirdikten sonra Yunus Emre'ye icazet verir (Köprülü 2003: 245-248). Rüştünü ispatladıktan sonra il il dolaşarak manzumlar söyleyen Yunus'un bir menkıbeye göre de Konya'da Mevlâna ile görüştüğü belirtilir. Bahsi geçen görüşme, Yunus Divanı'nın Fatih nüshasında geçen beyitlerde şu şekilde dile getirilir:

"Mevlânâ Hudavendigâr bize nazar kılalı
Anın görklü nazarı gönlümüz aynasıdır

.....

Mevlânâ sohbetinde saz ile işret oldu
Ârif ma'nîye daldı çün biledir ferişte" (Gölpınarlı 2009: XXVI)

Türkçeyi, yabancı unsurların tesirine girmemiş hâli ile sanat diline dönüştüren Yunus, halkın kendini ifade etme gücünü yansıtır. Yunus Emre'nin sanatının ve yaşamının oluşturduğu güçlü kişilik ile henüz yaşadığı dönemde dahi takipçileri ve taklitçileri oluşmaya başlar. Bu durumun bir sonucu olarak Yunus Emre, bir kişiden ziyade bir ekolü tanımlar hale gelir. "Yunus tarzında söylemek" ortak noktasında buluşan bu âşık/dervişler, bu okulun mümessilleridir.[3] Bununla birlikte Yunus Emre'nin kendi döneminin sınırlarını aşarak aktüel zamanı yakaladığından ve bugün dahi uluslararası bir ilgiye matuf olduğundan söz edilebilir.

Aktarılanlara göre 82 yıl ömür sürdüğü düşünülen Yunus Emre (Gölpınarlı 2009: XXVII), bu dünyadan göçtükten sonra da birçok yerde makama ve mezara izafe edilerek takdis edilir. Vefatının ardından şiirlerinin yer aldığı *Divan* ve mesnevi şeklinde yazdığı nasihatleri içeren *Risâlet'ün Nushiye* isimli iki eser bırakır. Eserlerinde insan-ı kâmil olma yolunu, kişinin kendini aşarak ebedî benliğini bulması olarak tanımlayan Yunus Emre, yaşamın gayesinin Tanrı aşkına erişmek olduğunu belirtir (Güzel 1991: 4). Mutasavvıf bir edayla dünyayı gören ve gösteren Yunus Emre, eserlerindeki temaların özgünlüğü yanı sıra dilin en saf, doğal ancak ifade gücü yüksek (sehl-i mümteni) yönünü kullanarak Türkçenin lirik yapısını ustalıkla işler.

[3] Yukarıda bahsi geçen durumdan ötürü, Yunus Emre'ye ait olduğu düşünülen şiirler, farklı kaynaklar taranarak çalışmaya konu edilmiştir. "Gerçek Yunus Emre'ye ait şiirler hangileridir?" veya "Yunus Emre taklitçilerine ait şiirler hangileridir?" gibi bir sorunsal, bu çalışmanın konusu değildir.

Tanrı aşkını, vahdet-i vücut felsefesi ile harmanlayan Yunus'un eserleri ve düşünceleri, geçmişten bugüne pek çok araştırmanın konusu olmuştur. Yunus Emre'nin ifadelerindeki derinlik, modern okuma biçimleriyle yeniden anlamlandırıldığında farklı katmanları ortaya çıkaracak imkanlar dünyası sunar. Yunus'un garip bir derviş görünümünde geçirdiği düşünülen hayatı, bir dehaya dönüşen sanatı ile modern zamanları dahi etkiler. Bu kavramsal çerçevede, kendisinden çağlar sonra belirginlik kazanıp bir bilim terminolojisine dönüşen *eş benlik* teriminin de Yunus Emre'nin şiirlerinde işlenen ana temalardan biri olduğu düşünülür. Yunus Emre'nin eserleri, bu perspektif ile irdelendiğinde XIX. yüzyılda literatüre giren *eş benlik* kavramına sıklıkla atıflar yapıldığı görülebilir. Bu bakımdan Yunus'un eserlerinde *eş benlik* temaları irdelenerek temel mesajlarını, modern literatür ile açıklamak ve bu yolla geçmiş ile bugün arasındaki tarihsel mesafenin kapatılmasına katkı sunmak mümkündür.

Eş Benlik Kavramının Gelişimi ve Mahiyeti

İlk çağlardan itibaren varlığın metafizik bir boyutu olup olmadığı sorunsalı rüya deneyimi ile ilişkilendirilir. Rüyanın, beden uykuda iken kişinin bilişsel boyutu ile başka zaman ve mekân deneyimleri yaşayabilmesine olanak sağlaması, varlığın yalnızca fizik boyutu olmayacağı düşüncesini doğurur. Antik dönemlerden süregelen söz konusu merak, başta Freud olmak üzere araştırmacıları rüya fenomenini derinlemesine incelemeye iter. Freud, yeni uyanan kişinin, düşlerin başka bir dünyadan geldiğini değil sanki kendisini başka bir dünyaya götürdüğünü varsaydığını ileri sürer (1996: 61). Bu psikanaliz incelemeden çok önceleri benzer düşüncelerle insan, görünen/bilinen varlığı yanı sıra bedene ihtiyaç duymayan bir başka varlığı olabilme ihtimalini keşfeder. Psikanalizle elde edilen iç görüler, kültürün daha ilkel düzeylerinde, rüya görme deneyiminden yola çıkılarak yaşayan *ben*in, ölümden sonra da var olabileceği inancına kanıt olarak değerlendirilir (Rank 2016: 134). Bu durumun bir sonucu olarak insanın spritüal boyutunu işaret eden ruh kavramı belirir. Ölümü sonsuz bir yok oluş olarak kabul etmek istemeyen insan, gittikçe artan gerçeklik deneyimiyle birlikte, varlığı tinsel bir kavrama dönüştürür.

Ruhun bir cisimden mahrum olması, kişinin fizik yansıması olan gölgenin ruh ile ilişkilendirilmesi sonucunu doğurur. Kişiden ayrılamayan gölge, ilk insanın aynada kendi yansımasını görmeden önce ruhunun ilk tecessümlerinden birine dönüşür. Yabaniler, ruhun cam, su, portre ya da gölgenin yeniden ürettiği imgede olduğuna inanır. Kamerunlular da ruhlarını güneşte

gördüklerini iddia ederler. Bu kültürel verilere dayanarak halk bilimciler, gölgenin insan ruhuyla eş değer kabul edildiği konusunda hemfikirdir (Rank 2016: 98-101). Bu bilgiler çerçevesinde ruhun, kişinin yansıyan görüntüsü, özellikle gölgesi ile ilişkilendirilerek soyut ve kavranması nispeten zor durumundan somutlaştırılarak uzaklaştırıldığı gözlenir.

Aynayı keşfeden insanoğlu ise aynaya yansıyan görüntüsüne bir anlam yükleme ve onu açıklayamadığı girift hallerinin kaynağı olarak izah etme yoluna gider. Benzer şekilde suya yansıyan görüntüsüne âşık olan Narkisos'un durumu da bu bağlamda değerlendirilebilir. Genel bir tanımlama ile kendini beğenme olarak ifade edilebilen narsisizme kaynaklık eden söz konusu mitik anlatı, Otto Rank'ın eş benlik kavramını geliştirmesine önemli katkılar sunar. Zira konu üzerine çalışan Tymms, Rank'ın eş benlik temasını, Freud'un narsisizm kuramı üzerinde temellendirdiğini ileri sürer (1949: 40-41). Rank'ın çalışmaları da bu savı destekler niteliktedir. Narsisizm kavramını Rank 1911'de (jgii) ilk kez bir psikanalitik çalışmada kullanarak kibir ve kendine hayranlık gibi ruhsal fenomenlerle açıklarken bir dönem birlikte çalıştıkları Freud da ilkel insanın doğasında var olan ancak modern insanın bastırmaya çalıştığı yönleri, narsisizm ile açığa çıkardığını öne sürerek kavramı, bireyin libidosunu dış dünyadan soyutlayarak kendi benliğine yöneltmesi olarak tanımlar (1964: 3). Bu bağlamda eş benlik kavramının, kendine âşık olan Narkisos'un durumu üzerine temellendirilen narsisizm ile ilişkili mitik bir anlatıdan mülhem geliştiği düşünülür. Bunun yanı sıra eş benlik rüya, gölge/yansıma ve ruh kavramları etrafında şekillenir ve bu kavramsal çerçevenin imkanları içerisinde tanımlanır.

İlk insanın inancından modern insanın yaşamına süregeldiği düşünülen eş benlik kavramının, özellikle edebi metinlerde sıklıkla işlenen bir imge olduğu görülür. Konu ile ilgili ilk araştırmaları yapan ve eş benlik kavramını irdeleyen iki çalışma, Otto Rank ve Ralph Tymms tarafından kaleme alınır. Her iki çalışma da konuyu edebî metinler üzerinde irdeler ancak Rank (*The Double: A Psychoanalytic Study* 2011/*Eş Benlik: Bir Psikanaliz Çalışması*) bu kavramı geliştirirken psikanalitik bir yaklaşımla folklorik, etnografik ve mitik geleneklerden istifade ederken Tymms'ın eseri, (*Doubles in the Literary Pschology* 1925/*Edebiyat Psikolojisinde Eş Benlikler*) psikanalitik bir çalışma olmaktan ziyade edebiyat tarihi araştırması özelliği taşır ve kültürel kanıtları birincil kaynaklar olarak kabul etmez. Her iki çalışma da edebî/sanatsal eserlere yoğunlaşarak insanın, anlama eylemini başta kendini anlayarak gerçekleştirebileceği evrensel görüşünü güçlendirir. Bu çalışmada da sanatsal üretimleri

ile felsefesini betimleyen Yunus Emre'nin seçilmesinin nedeni, insanın varlık algısına dair kendiliğin kendilikle ilişkisi sorununu ele alması bağlamında eş benlik kavramına (bu kavram henüz onun yaşadığı çağda kullanılmasa da) eserlerinde ustalıkla yer verdiğinin düşünülmesidir.

Yunus Emre ve Eş Benlik(ler)

İlkel insanda kişi ve onun gölgesi şeklinde tezahür eden anlayış, modern insanda kendini ebedîleştirebilmesine olanak tanıyan eş benlik olarak görülür. Eş benlik kavramı, manevi değerlerin gelişimi ile kişi ve ruh şeklinde bir ikizliğe, ölümü ve ölümsüzlüğü kapsayan, kişinin ruhani ikizi olan dolayısıyla sanatındaki ölümsüzlüğü sarsılmaz bir biçimde yansıtan sanatçıya dönüşür. Aynı zamanda kişinin kendisiyle ve başkalarıyla çatışmasını; benzeme ve farklı olma arayışı arasındaki çatışmayı vurgular. Bu çatışma, bir fani olarak güçsüzlükleri ile beliren fiziksel eş benliğin reddedilmesi lehine ruhani bir ikizin yaratılmasıyla sonuçlanır (Rank 2016: 11-12).

Yunus, varlığın özünün, insanın bilinçli yanında yattığına inanır. Ona göre, insanın bilincinde yer alan iki varlık söz konusudur: birisi kendi varlığı, diğeri yüceliğine âşık olduğu Yaratıcı'nın varlığı. Bu bakımdan benlik bilincini Yaratıcı'nın zatından uzakta görmez ve bu durumu, dünya yaratılıp insan onda misafir edilmeden öncesine dayandırır. Ruh ile kavranan bu bilme durumunda insan, evrenden öncedir ve Tanrı'ya âşıktır (Çubukçu 1982: 71). Yunus, ruhun Tanrı kantından bir içerikle donandığının ve bu evrenin sınırlılığının çok ötesinde bir boyutu olduğunun farkındadır. Bu bakımdan "kendini bilen" Yunus'un, şiirlerinde nasihatlerini kendi nefsine vermesi kendisini dışarıdan izleyen bir bakışla içindeki beni/benleri keşfettiğini gösterir.

Yunus, varlığı, varoluşu tasavvuf felsefesi ile anlamayı ve anlatmayı seçer. Var olan ve var edeni birbirinden ayırmayan bu felsefi yaklaşım, Yunus epistemolojisini oluşturur. Bu epistemoloji içerisinde Yunus, öncelikle kendine odaklanır ve içindeki diğer benliği keşfeder. Bu keşif, kendisinden çağlar sonra psikanaliz çalışmalarında öteki ben (alter ego), ikili yansıtma (double projection) ve eş benlik (double) gibi isimlerle zikredilir. Eş benlik tanımı altında toparlanabilecek olan bu fenomen, Yunus Emre'nin şiirlerinin ana temalarından birini oluşturur. Eserleri ve yaşamı incelendiğinde, Yunus'un kendi içerisinde gördüğü benliğini iki biçimde nitelediği düşünülür: İlki, kendisinin de bir parçası olduğu kadir-i mutlak "Tanrı zatında eş benlik", ikincisi mükemmele ulaşmak için kendini sürekli "kritik eden eş benlik"tir.

Tanrı Zatında Eş Benlik

Vahdet-i vücut felsefesi ile oluşturduğu sanatsal verimlerinde Yunus, Tanrı'nın insanı, kendi ruhundan üfleyerek yarattığını kabul eder. İnsan ile Tanrı'yı tek bir varlık olarak gösteren bu sufi metafiziğinde, evrende görünen-görünmeyen tüm varlıklar, aslında Tanrı'nın birer yansımasıdır. Tanrı, mutlak iyilik formunda her yerde, her şeyde ve her daim bulunmaktadır. Tanrı'nın ezelî ve ebedî kudreti, tüm evreni kaplar. Zira Yunus bir deyişinde:

"Sor durduğum yeri bana gelirsen gösterem sana
Bir zerrece Hak'tan ayrı gözüm nesne görmez benim" (Özçelik 2010:151)

diyerek aktardığı durumu, bir başka deyişinde:

"Bilenlere sormak gerek bu tendeki can neyimiş
Can hod Hakk'ın kudretidir damardaki kan neyimiş" (Gölpınarlı 2009: 77)

diyerek güçlendirir. Tanrı'nın varlığını, kendi varlığında özümseyen Yunus, yapıp ettiklerini, söyleyip yazdıklarını da kendine mal etmez ve tüm fillerin faili olarak Yaratıcı'yı işaret eder. Aşağıya alınan deyişlerinde benliğini unuttuğunu, sadece tüm güzelliklerin sahibi Tanrı'yı gördüğünü dile getirir:

"Ey sözlerin aslın bilen, gel di bu söz kandan gelir
Söz aslını anlamayan sanır bu söz benden gelir (Gölpınarlı 2009: XXXIII)

.....

Baksam seni görür gözüm söyler isem sensin sözüm
Seni gözetmekten gayrı yeğrek şikârım yokdurur
Çün ben beni unutmuşum şöyle ki sana gitmişim
Ne kalde ne halde isem bir dem karârım yokdurur" (Gölpınarlı 2009: 113)

Eş benlik, kişinin içinde hissettiği, onu yönlendiren ve gerçekte görünen varlığının sınırlılığını aşabilen boyutudur. Yunus, görünen varlığı, hiçlik olarak kabul ederken içteki varlığı/beni yüceltir. Kedi zahir cismini ancak Tanrı ile bütünlediğinde anlam kazandığını vurgular. Bir manzumunda:

"Et ve deri, sögük ve can, ten perdelerini tutan
Kudret işim çoktur benim hem Zâhir u 'Ayân benem
Hem bâtınem hem zâhirem hem evvelem hem âhirem
Hem ben Ol'um hem Ol benem Ol Kerîm-i Subhân benem" (Köprülü 2003: 300)

derken Hallac-ı Mansur'un "enel Hak" ifadesine yaklaşır. Bu düşüncesini:

"Ezelde benim fikrim Ene'l Hak idi zikrim
Henüz dahı doğmadan ol Mansûr-ı Bağdâdî" (Gölpınarlı 2009, 166)

beytinde açıkça beyan ederken mevzuyu ezelde insanın henüz Tanrı'dan ayrılmadığı durumuna dayandırır. Bu söylemini diğer manzumlarında da devam ettiren Yunus'a göre yaratılan her şey, Tanrı'nın bir parçası ise varlık âleminde Tanrı'dan başka hiçbir şey bulunmaz:

"Hem Leyli idim anda hem Mecnun idim hayran
Bu âlem-i kesrette sen Yûsuf u men Ya'kub
Ol âlem-i vahdette ne Yûsuf u ne Ken'an
Adım Yunus olduğu bû cisim belâsıdır
Adım sorar olursan sultana benem sultan" (Gölpınarlı 2009: 240)

Yukarıdaki beyitlerde bu düşüncelerini kıssa ve mazmunlara atıf yaparak dile getiren Yunus'a göre insan, Tanrı'ya âşıktır ancak âşık da maşuk da Tanrı'nın kendisidir. Nitekim bir diğer manzumunda da:

"Nereye bakar isem dopdolusun
Seni kanda koyam bundan içeri
O bir dilberdürür yoktur nişânı

Nişân olur mu nişandan içeri

……..

Beni sorma bana bende değilem
Suretim boş gezer dondan içeri" (Gölpınarlı 2009: 201)

diyerek her yerde ve her şeyde olduğunu imlediği Tanrı'nın, aynı zamanda hiçbir işareti de olmadığını söyleyerek kesretteki vahdeti dile getirir. Zira Tanrı'nın yüce varlığı, nişanın kendisidir. Tanrı, tüm noksanlıklardan münezzeh ve tüm güzelliklere malik zatı ile ne bir nişana ne de bir kanıta ihtiyaç duyar. Tanrı'nın varlığının kavranabileceği tek yer, kişinin ruhu/gönlüdür. Benzer bir görüşle Descartes da Tanrı'yı mutlak ben olarak kabul eder ve şuurlu benin, evrende değil, bizzat insanın zihninde gizli olduğunu ileri sürer (1962: 121). Suretinin boş gezdiğini ifade eden Yunus'un içindeki (eş)benlik de Tanrı'dan başkası değildir. Bir manzumunda da aynı düşüncelerle:

"İstemeğil Hakk'ı ırak, gönüldedir Hakk'a durak,
Sen senligil elden bırak, tenden içeri candadır" (Gölpınarlı 2009: 286)

diyerek Tanrı'nın yerini, tenin içindeki can/gönül olarak açıkça belirler. Varlığın birliği ilkesinden hareket ettiği manzumlarında Tanrı-insan ikiliğinden ıstırap duyan Yunus, bu sorunu Tanrı'yı kendi benliği ile bütünleyerek çözüme kavuşturur:

"İstediğimi buldum eşkere can içinde
Daşra isteyen kendi kendi cihan içinde

……

Baştan ayağa değin Hak'tır ki seni tutmuş
Hak'tan ayrı ne vardır kalma güman içinde
Bir isen birliğe gel ikiyi elden bırak
Bütün ma'nî bulasın sıdk u îmân içinde" (Gölpınarlı 2009: 241)

ifadeleri ile kendi içinde bulduğu Tanrı'yı, dışarıda aramanın anlamsızlığını dile getirir. Nitekim tasavvufta aşk ve cezbe makamlarında derviş, yalnız Hakk'ı görür, kendi mevcudiyeti ile fâni, Allah ile bakidir. Tapan, tapılan, gören, görünen, secde eden, secde edilen hülasa her şey O'ndan ibarettir (Sunar 1975: 18). Yunus, gönlünde hissettiği Tanrı ile bu fani aleme gelmeden önceki ezeli birliğini de şu şekilde dile getirir:

"Ben bu sûretten ileri adım Yunus değil iken
Ben ol idim ol ben idim bu aşkı sunanda idim" (Gölpınarlı 2009, 215)

Tüm bunlardan hareketle Yunus'un konu edilen eserlerinde, eş benliği olarak içinde hissettiği yaratıcı güç olan Tanrı'yı tanımladığı sonucunu çıkarmak; temayı "Tanrı zatında eş benlik" olarak işlediğini belirtmek mümkündür.

Kritik Eden Eş Benlik

Eş benlik kavramı, ikinci bir benliğin ötesinde farklı saiklerle hareket eden farklı benlikleri de içerir. Bunlardan en belirgin olanı, kişinin başka kimsenin görüşüne ihtiyaç duymadan kendisi hakkında edindiği fikirleri, yine kendisine ileten "kritik eden eş benlik"tir. Rank (2016: 18-19) eş benlik kavramını, insanın kendini ve onu kuşatan çevreyi, kendi bedeni dışındaki bir perspektiften algılayabilip kendiyle yüzleşmesini ifade etmek için de kullanır. Bu perspektifte kişinin tüm noksanlıklara matuf otonom varlığı, eksikleri gidermeye çalışan diğer benliğini harekete geçirir. Emanuel Kant ve Max Scheler

gibi konuya felsefi açıdan yaklaşan araştırmacılar, insanı bütüncül bir varlık olarak kabul etseler de doğal varlık ve akıl varlığı olarak ikiye ayırarak diğer canlılar gibi bilgiyi doğuştan getirmeyen, bir imkânlar dünyası olarak nitelerler. Bu imkânların gerçekleşip gerçekleşmemesi ise insanın kendi kararıdır (Mengüşoğlu 2014: 113). Sahip olunan varlık biçimiyle zihinde tasarlanan ideal varlık formu arasındaki fark, insanın elinde bulunan imkânların daha iyilerine ulaşmak konusunda motive eden eleştirel yanını başka bir ifadeyle "kritik eden eş benliği"ni açığa çıkarır.

Yunus Emre'nin menkıbevi hayatında yer alan Molla Kasım ile ilgili anlatının da "kritik eden eş benlik" içeriğiyle örülü olduğu düşünülür. Menkıbeye göre:

"Yunus, üç bin şiir söylemiş. Bunları bir divan hâline getirmiş. Molla Kasım isimli şeriat bilgini bir su kenarına oturup bu şiirleri okumaya başlamış. Bunlardan binini okumuş ve şeriata aykırı bularak yakmış. Kalan bin tanesini de aynı sebeple suya atmış. Üçüncü bine başlayınca şu beyitle karşılaşmış:

Derviş Yunus bu sözü eğri büğrü söyleme
Seni sîgaya çeken bir Molla Kasım gelir

Bu beyti okur okumaz, Molla Kasım, Yunus'un kerametine inanmış. Divanı öpüp alnına koymuş. Fakat ne çare ki elde bin şiir kalmış. Şimdi Yunus'un o yakılan bin şiirini gökte kuşlar ve melekler, denize atılan bin tanesini balıklar, kalan bin şiirini de insanlar okumaktalarmış." (Özçelik 2010: 55).

Anlatıda dikkat çeken husus, tasavvufun temel meselelerinden kabul edilen şeriat-tarikat ikiliğidir. Bu ikilik, Yunus'un birçok eserinde işaret ettiği iç benliği ile bilinen/görülen benliği arasındaki düalizm olarak okunabilir. İlhan Başgöz, bu menkıbede Molla Kasım'ın zahirî bilgiyle donanmış, hakikat bilgisinden yoksun, ham sofu olarak nitelenen din bilginini; Yunus Emre'nin ise kalp gözüyle gören, duyan, seven ve batın ilmine sahip mutasavvıfı temsil ettiğini ileri sürer ve Yunus Emre'nin hayatını "Molla Yunus-Derviş Yunus" şeklinde iki döneme ayırır (2004: 21-22). Bu bakış açısıyla Yunus Emre'nin kadılık yaptığı dönemde şeri hükümleri önceleyen bir tavır sergilerken "derviş" vasfı kazandıktan sonra bu söyleyişlerden vazgeçtiği sonucu çıkarılır. Ancak aynı menkıbeyi farklı bir bakış açısıyla yorumlayan Sezai Karakoç, Yunus'un hayatının da eserlerinin de parçalanarak incelenmesini doğru bulmadığını; tasavvufun dört kapısı olarak nitelenen "şeriat-tarikat-hakikat-marifet" yolculuğunun, birinden girince diğerinin terk edileceği merhaleler olmadıklarını ifade eder. Karakoç'a göre Molla Kasım, Yunus'un kendisidir. Molla Kasım ile

imlenen, Yunus'un kendini eleştiren, doğruyu-yanlışı kritik ederek mükemmele ulaşmaya çalışan iç benliğidir (Karakoç 1999a: 30). Karakoç'un eleştirel zekâ (esprit critique) olarak tespit ettiği durum, Yunus'un kendi benliğini kritik eden diğer benliği/eş benliğidir. Zira eş benlik, kişiyi en iyiye ulaştırma konusunda onu acımasızca eleştirmeye eğilimlidir.

Kant'ın, saf teorik akıl ve pratik aklın karşılaşması olarak tanımladığı (1999: 76) hem kişinin kendisinden duyduğu rahatsızlık hem de bu rahatsızlığı giderme çabası, ilgili anlatıda Molla Kasım'la sembolize edilen, kendisini ideale ulaştırmayı amaçlayan dolayısıyla başkalarına gerek kalmadan kendini eleştiren, uyaran ve kusur bulan Yunus Emre'nin eş benliğidir. Mutasavvıfların insan-ı kâmil olma mertebesine giden yolda, kendi kusurlarının farkında olması ve onları düzeltmeye çalışması, önemli bir erdem kabul edilir ve bu tarz eleştiriler yapması olağan bir durum olarak görülür. Nitekim Yunus Emre'nin çağdaşı olan Mevlâna Celaleddin Rumi ve Şems arasında da benzer bir hadise yaşandığı aktarılır.[4] Rivayet olunan anlatıdan hareketle Şems'in de Mevlâna'nın "kritik eden eş benliği" olduğu savı ileri sürülebilir.

Mutasavvıfın, kendisini aciz bir varlık olarak görmesi ve göstermek istemesi, her türlü kibirden azade yokluk içerisinde yaşaması, Melamilik olarak da bilinen halk içinde hakir görülmeyi içeren birtakım davranışlar sergilemesi, sıklıkla görülen bir durumdur. Yunus, Melami meşrebini "miskin" tabiri ile aşikâr ettiği aşağıdaki beytinde bu durumu ifade eder:

"Aşk çengine düşenin melâmet olur canı
Onun için bed-namdır miskin Yunus'un adı" (Gölpınarlı 2009, 166)

Kendisini "kötü şöhretli" olarak nitelemesinin Yunus'un "kritik eden eş benliği"ne işaret ettiği düşünülebilir. Zira bu durumda, eleştiren ve hor gören içteki benlik, tasavvuf perspektifinden nefsi hedef alır; nefis ise ruhun istenmeyen tüm vasıflarına sahip, kişiyi Yaratıcı'dan ve yaratılış amacından uzaklaştıracak her türlü düşünceyi içerir. Bu bakımdan nefis, ruhun karanlık tarafı olarak tanımlanabilir. Tasavvufta "ölmeden önce ölmek" olarak zikredilen öğreti de nefsin heva ve isteklerini öldürmeyi içerir. Bu karanlık tarafın farkına varabilmek iç görü, sağ duyu ve derinlikli bir inanç gerektirir. Farkındalığı

[4] Mevlâna ve Şems arasında yaşanan olay şu şekilde nakledilir: "Şemsi'i Tebrizi Konya'ya gelince, Mevlâna medresede bir havuz kenarında oturmakta idi. Ve önünde birkaç kitap bulunuyordu. Şems "Bu kitaplar nedir?" diye sordu. Mevlâna onun kalender ve pejmürde halini gördü "Bunlar senin işine yaramaz, dedikodu kabilinden şeylerdir." cevabını verdi. Şems elini uzatarak kitapları havuzdaki suya attı." (Sofuoğlu 2010: 15). Mevlâna ve Şems arasındaki ilişki, araştırmacılar tarafından "doğu ve batının birleşmesi" (Karakoç 1999b: 48) veya "ikiz ruhlar" (Çetinkaya 2007: 183) şeklinde tanımlanır.

artan kişi, uyanır ve aydınlanır. Yunus'un "miskin Yunus" mahlasını kullandığı şiirlerinde bu karanlık tarafından şikâyet ettiği; nefsinin buyruklarına uyarak işlediği günahlar sonucunda da kendisini "biçâre" olarak nitelediği görülür:

"Hemin geldim bu dünyâya nefsime kulluk eyleyi
İyi amel işlemedim azaptan kurtulam deyi
Ey biçâre miskin Yunus günahım çok n'eyleyeyim
Sığındım ol Allâh'ıma dedi hem afvedem deyi" (Gölpınarlı 2009: 65)

Yunus, devrinden şikayetle birlikte başkalarına nasihat vermenin doğru olmadığını, kendi benliğine odaklanarak kendine öğütler vermenin daha iyi olacağını da yine "Yunus miskin" mahlasını kullanarak iletir:

"Yunus miskin bu öğüdü sen sana versen yeğ idi
Bu şimdiki mahlûkata öğüt assı kılmaz ola" (Gölpınarlı 2009: 98)

Aşağıya alınan beyitlerinde de "Yunus miskin" mahlasının yanı sıra "sen seni gör", "uyar gafletten özünü" ve "bilesin kend'özünü" gibi tabirleri ile nasihatleri yine kendi nefsine verdiği; başkalarını değil kendini mercek altına aldığı görülür:

"Yunus miskin mestânesin sen seni gör ko bunları
Dünyada riyâla dirlik kişiye iyi ad değil" (Gölpınarlı 2009: 72)
"Miskin Yunus aç gözünü uyar gafletten özünü
Ta bilesin kend'özünü tanla seher vaktinde dur" (Gölpınarlı 2009: 99)

Bu şiirlerde dikkat çeken bir diğer örtük tema da "ölüm"dür. Yunus, nefsine verdiği öğütler ile Yaratıcı'nın huzuruna çıkacağı ölüm anına hazırlıklı olmayı bekler. Eş benlik kavramının gelişmesinde ruhun ve ölümün varlığının kabul edilmesi önemli rol oynar. Nitekim ölüm düşüncesi, kişiye bu yaşamdan sonra, bir eş benlik olarak ikinci bir yaşam sözü verilerek desteklenir hale getirilir (Rank 2016: 135-137). İnsanoğlunun ölümü görerek ders alması gerektiğini söyleyen Yunus da öğütlerini kendisini dışarıdan seyreden bir bakış açısı ile kendisine verir.

Bazı manzumlarında da "kritik eden eş benliği" ile "Tanrı zatındaki eş benliği"n iç içe geçtiği görülür:

"Ölüm haktır bilirsin niçin gaafil olursun
Azrâil kasdediser günahlı canımıza
Miskin Yunus bu sözü kend'özünden ayıtmaz
Hak Çalap veribidi sabakın dilimize" (Gölpınarlı 2009: 101)

Yine ölüm temasını işlediği bu deyişinde kendisini miskin olarak tanımlayıp günahlı canından söz ettiğinde "kritik eden eş benliğe", hikmetli sözleri kendiliğinden söyleyemeyeceğini ancak yüce bir varlığın söyletmiş olabileceğini ifade ettiğinde içindeki "Tanrı zatındaki eş benliğe" işaret eder. Yunus'un Tanrı lütfuyla şekillenen benliği ile nefsinin tesirinde kalan benliğinin çatışması ve onu eleştirerek görece daha iyi olması yönünde teşvik etmesiyle "kritik eden eş benliği"nin ortaya çıktığı kabul edilebilir.

SONUÇ

Yunus Emre'nin dil ve üslup bakımından Türkçenin en yalın halini kullanarak temelde Tanrı aşkı üzerine kurduğu eserleri, detaylı incelendiğinde derinlikli ve katmanlı anlamlar dünyası açığa çıkar. Birçok araştırmaya konu edilen eserleri, farklı okuma biçimleri ile ele alındığında Yunus'un çağları aşan sanat gücü görülebilir. Bahsi geçen okuma biçimlerinden biri de eş benliktir. Nitekim Yunus'un dış dünyadan, onun tabiri ile "kamu alem" den bağımsız, öğütlerini kendisine vermesi, içindeki benliği/benleri keşfettiğini gösterir.

Eş benlik, temelinde kendine âşık olan Narkisos'un durumundan ortaya çıkan narsisizm ile ilişkili mitik bir anlatının olduğu, XIX. yüzyılda psikoterapi çalışmalarında keşfedilen bir kavram olarak kişinin kendine odaklanması, farklı yönlerini/yanlarını görebilmesi ve kendi içerisindeki başka benlikleri keşfetmesini içerir. Bilimsel bir terminoloji ile ifade edilmeden önce, ilkel toplulukların, varlığın fizik boyutunun sınırlılığının dışına çıkmak istemeleri sonucu, farklı benlikleri keşfettikleri ve bunu rüya, gölge, suya veya aynaya yansıyan görüntü ve ruh ile ilişkilendirdikleri gözlenir. İnsanı anlamaya ve anlatmaya çalışan edebî eserlerde de bu bakımdan, eş benlik kavramının sıklıkla işlendiği; bu yolla insanın kaotik yapısının kapısının aralanmak istendiği düşünülebilir. Yunus Emre de insanı anlamaya kendini irdelemekle başlar ve eserlerinde en çok kendisine odaklanır.

Varoluşun temelini Tanrı'ya dayandıran Yunus, eş benlik temasını da Tanrı etrafında şekillendirir. Ona göre Tanrı'nın varlığının kavranabileceği tek yer insanın ruhu/gönlüdür. Yunus, eserlerinde sıklıkla suretinin boş gezdiğini, fillerinin failinin Tanrı olduğunu, Tanrı'nın da kendi içinden başka bir yerde olmadığını belirtir. Bu söylemleri ile Yunus'un, eş benliğini Tanrı zatında tanımladığı görülür. Yunus'a göre Tanrı-insan-evren üçgeninde mutlak varlık, sadece Tanrı'dır. Görülen, duyulan, hissedilen her farklı eşya, sadece Tanrı'nın murat etmesiyle yaratılmış varlıklardır. İçerisine Tanrı ruhundan üflenmiş olan insanın, benlik davasına düşmesi ve kendisini Tanrı'dan gayrı tanımlaması ise Yunus felsefesinde kabul edilemez. Yunus, manzumlarında Tanrı-insan düalizminden rahatsızlık duyduğunu dile getirerek Tanrı'nın, "benliğinin içindeki ben", olduğunu açıkça dile getirir.

Yunus, beşerîlikten soyutlanıp varlığın hakikatinin farkına varmanın yollarını, kendi lisanınca kendine verdiği öğütler yoluyla aktarır. Böylece kendine odaklanan Yunus, içindeki "kritik eden eş benliği"ni keşfeder. Rivayet olunan yaşamı ile ilgili bilgilerde onun sanatsal verimlerini yakan, suya atan Molla

Kasım'ın, bu açıdan değerlendirildiğinde, Yunus'un kendisi olduğu düşünülür. Şeriat-tarikat ikiliğini de hatırlatan bu anlatı, Yunus'un kadılık yaptığı dönemdeki "benlik bilinci" ile artık tam anlamı ile bir Hak âşığı olduğu dönemdeki "benlik bilinci"nin farklılıklarını ortaya koyar. Her iki okuma biçiminde de Yunus'un içindeki "öteki ben"in farkında olduğu görülür ki bunu, "kritik eden eş benliği" olarak okumak mümkündür. Yunus'un Melami meşrebi ve sıklıkla kullandığı "miskin" mahlası da fena (yokluk) makamında, kendini eleştiren eş benliğine işaret eder.

Sonuç olarak Yunus Emre'nin şiirlerinde eş benlik temasını, en genel tanımlama ile, "ölümsüz benlik" olarak kabul eden sanatçı duyarlılığı ile kullandığı, bazen bir "ben", diğer "ben"i kapsayacak biçimde tasarladığı, bu bakımdan "ben"in içinde ben(ler) betimlediği ifade edilebilir. Varlığın hikmetini ve insanın evrendeki niteliğini kavrayan Yunus, içindeki tüm güzellikleri kendisine bahşeden Tanrı'yı işaret ederek kendi benliğinin içindeki asıl benliğin Tanrı olduğunu dile getirir ki bu, "Tanrı zatında eş benliği"dir. İnsanın ruhunda var olan kötüye meyletme isteğini ise onu daha iyiye ulaştırmak adına karanlığın, ışığın değerini artırması gibi insanın içindeki cevheri fark etmesini sağlayan "kritik eden eş benliği" olarak işler. Bütüncül bir yaklaşımla, bir mutasavvıf şair olarak Yunus'un eş benlik temalı eserleri, evrendeki kaotik yapının da tıpkı insandaki onu düzeltmeye çalışan "kritik eden eş benliği" gibi, düzeni sağlamak adına birbirlerini daha iyiye ulaştırmaya çalışan ve bu bakımdan Tanrı tarafından tanzim edilen kanunlara hizmet eden "öteki benlikler" olduğunu düşündürür. Yunus'un "bir ben vardır bende benden içeri" dediği, hem ona şiirler söyletecek ilhamı veren hem de bu şiirlerin bazılarını yok etmek isteyen, içindeki eş benliğidir; eş benliği ise Tanrı'dan başkası değildir. Tüm bunlarla birlikte henüz XIX. yüzyılda bilimsel literatürde yerini alan bir kavramın, Yunus'un eserlerindeki ana temalardan birini oluşturması, sanatının zamansızlığını ortaya çıkararak yeni yaklaşımlara kapı ararlar ve dehasını ortaya koyan bir veri olarak belirir.

KAYNAKLAR

Başgöz, İlhan (2004). *Yunus Emre*, İstanbul: Pan Yayınları.

Baykara, Tuncer (2012). "Sufi ve Çevre: Yunus Emre Anadolu'sunda Siyasal ve Toplumsal Ortam", *Yunus Emre*. Ed. Ahmet Yaşar Ocak. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.15-43.

Çetinkaya, Bayram Ali (2007). *Şems-Mevlânâ Dostluğu -Benlik Duvarından Kerpiç Koparmak-*, İstanbul: İnsan Yayınları.

Çubukçu, İbrahim Agah (1982). "Yunus Emre'nin Felsefesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 25, S. 1, s. 71-93.

Demirli, Ekrem (2012). "Vahdet-i Vücut", *İslam Ansiklopedisi*, C. 42., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 431-435.

Descartes, René (1962). *Metafizik Düşünceler*, Çev. M. Karasan. İstanbul: MEB. Yayınları.

Freud, Sigmund (1964). *On Narcissism: An Introduction*, Standard Edition, C. 14, Çev. Strachey J. London: Hogarth Press Ltd,

_____ (1996). *Düşlerin Yorumu I*, Çev. Emre Kapkın, İstanbul: Payel Yayınları.

Gölpınarlı, Abdulbaki (2009). *Yunus Emre*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Güzel, Abdurrahman (1991). "Yunus Emre'de İnsan Telâkkisi". *Millî Folklor*, S. 11, s. 1-5.

Kant, Immanuel (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev. Ioanna Kuçuradi, Ülker Gökberk ve Füsun Akatlı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Karakoç, Sezai (1999a). *Mevlânâ*, İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, Sezai (1999b). *Yunus Emre*, İstanbul: Diriliş Yayınları.

Köprülü, Fuat (2003). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Mengüşoğlu, Takiyettin (2014). *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Özçelik, Mustafa (2010). *Bizim Yunus*, Ankara: Sistem Ofset.

Rank, Otto (2016). *Eş Benlik Bir Psikanaliz Çalışması. Çev. Gökçe Metin*, İstanbul: Pinhan Yayınları.

Roux, Jean-Paul (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Sofuoğlu, Ebubekir (2010). Şems ve *Rûmi'de Aşk'ın Dili,* İstanbul: NR Yayınları.

Sunar, Cavit (1975). *Melâmîlik ve Bektaşîlik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Tatçı, Mustafa (1990). *Yunus Emre Dîvânı I İnceleme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tymms, Ralph (1949). *Doubles in Literary Psychology*. United Kingdom: Cambridge Press.